

Polská literatura pro děti a mládež aneb Inspirujme se u našich sousedů

Autor: Mgr. Lucie Zakopalová

Číslo: roč. 4, č. 1/2018

Rubrika: Pře(d)kládáme

Klíčová slova:

knihy pro děti, překladová literatura, fantastika, nakladatelství, pohádky, legendy, polská literatura pro děti a mládež

Podíváme-li se za naši severní hranici, objevíme řadu paralel – platí to v historii a kultuře stejně jako v oblasti literatury pro děti a mládež, která prošla podobným vývojem jako u nás.

Úvod

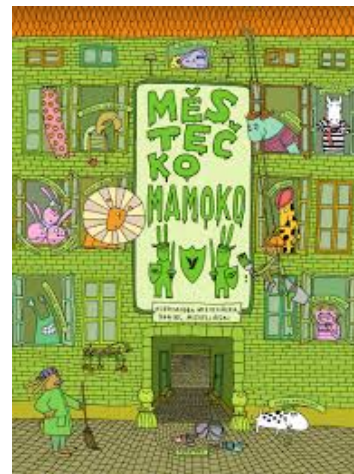
Po silné generaci výtvarníků a autorů, kteří pro mladší čtenáře v dobách komunismu tvořili často z nutnosti, protože se nemohli jako umělci realizovat v literatuře pro dospělé, přišel dravý kapitalismus devadesátých let, kdy zanikala tradiční velká nakladatelství a trh zaplavily levné a neumělé nápodoby a reprinty západních pohádek. Ke kvalitní literatuře pro děti a mládež musely naše země „dospět“. Dnes si u nás i v Polsku v dětské literatuře **můžeme vybírat z produkce malých i velkých nakladatelů, v knihkupectví najdeme originální autorské knihy i nově vydaná díla klasiků**. A mladí výtvarníci se opět věnují ilustraci a tvorbě pro nejmenší čtenáře.

Text ruku v ruce s ilustrací

„Lokomotiva na nádraží čeká,/ ohromná, těžká, potí se, heká,/ olej z ní stéká./ Stojí a supí, syčí a vzdychá / a žár jí dmýchá z žhavého břicha:/ Buch – to je vedro!/ Uch – to je vedro!/ Puf – to je vedro!/ Uf – to je vedro!/ Už sotva chrčí, už sotva sípe,/ a ještě topič uhlí jí sype...“[1] Autorem krásné zvukomalebné básně, která i bez obrazového doprovodu vykouzlí před očima čtenáře parní lokomotivu s nákladem, je [Julian Tuwim](#), významný meziválečný básník, patřící mezi přední autory polské (nejen) dětské poezie. *Lokomotiva* existuje už od šedesátých let také v překladu do češtiny, stejně jako básně jiného klasika – Jana Brzechwy. Jeho *Jehla s nitkou tancovala*[2] a *Popletená kačena*[3] vyšly u nás s ilustracemi Franciszky Themersonové, významné polské výtvarnice, už krátce po druhé světové válce. Právě spojení zajímavého textu a originální ilustrace je pro klasickou školu polské obrazové knihy pro děti typické. Mezi její hlavní představitele patří na straně autorů již zmínění Julian Tuwim a Jan Brzechwa, ale také Wiktor Woroszylski nebo Wanda Chotomska. Jejich knihy svými kresbami doprovázeli přední výtvarníci jako Bohdan Butenko, Janusz Stanny, Józef Wilkoń, Jan Lenica nebo Zdzisław Witwicki.

Małgorzata Cackowska a Anita Wincencjuasz-Patyna v doprovodném katalogu stejnojmenné výstavy z roku 2016 *Look! Polish Pictur-book*[4], věnované historii polské obrazové knihy pro děti, zdůrazňují, že tato silná poválečná generace stvořila kánon, k němuž se polští autoři a výtvarníci dodnes vztahují. Zejména Bohdan Butenko přišel s myšlenkou knihy jako celistvého díla, organismu, v němž nelze oddělovat text od výtvarného řešení, obsah od formy. Výtvarníci zároveň přinesli řadu novátorských řešení z avantgardního umění, která se dříve v dětských knihách nepoužívala – koláže, plakátové postupy, reprodukce, mísení klasické malby s dalšími technikami, promyšlenou práci s typografií a zkratku vlastní karikatuře. Autoři pak ironii, vtip, nebo naopak – melancholii a smutek. Snažili se vyhybat především didaktismu a poučováním.

Ačkoli současná silná generace mladých výtvarníků a autorů v mnohém na poválečnou školu polské ilustrace navazuje, jejich knihy nejsou jen nápodobou starých mistrů. To dokazuje fakt, že se stávají laureáty nejprestižnějšího světového ocenění v kategorii dětská kniha [Bologna Ragazzi Award](#) a že jejich knihy jsou vydávány a oblíbené i v zahraničí. [Iwona Chmielewska](#)[5] je tak hvězdou v Japonsku, celosvětový úspěch sklidily *Mapy* Aleksandry a Daniela Mizielinských[6], kterým česky vyšlo také [Městečko Mamoko](#)[7] nebo knihy pro starší děti [D.O.M.E.K.](#) a [D.E.S.I.G.N.](#)[8] Tyto naposledy zmíněné publikace přitom často představují zdroj nových informací i pro rodiče, stejně jako poslední česky vydaná Mizielinských kniha [Pod zemí / Pod vodou](#)[9], kde se čtenář setkává s kreativně a originálně podanými sondami pod zemský povrch a hladinu moře, seznamuje se nejen se zvířaty a rostlinami, ale také lidskými zásahy do těchto sfér – od potápění přes archeologii až po kabely a potrubí vedené v zemi. Doslova metaknihu pak v této oblasti představuje publikace *Dodělej si knihu* Aleksandry Cieślak[10], vtahující do děje a tvorby samotného čtenáře, který si může knihu dokreslovat a dotvářet podle svého. Během četby a „dodělávání“ knihy se mimochodem seznámí s různými problémy a otázkami, před nimiž stojí i autor (spisovatel) a ilustrátor (malíř): ať už je to inspirace, volba druhu a charakteru písma, typografie nebo sazba. Jak sama Cieślak říká, kniha je jedinečným spojením duchovního a materiálního světa, v němž se setkávají autor se čtenářem.[11]

Vzhůru do pohádky...

Zatímco v knihách pro nejmenší čtenáře tvoří ilustrace často více než polovinu obsahu, u větších dětí už je pozornost soustředěna k textu, který obrázky doplňují – ačkoli i v tomto případě je grafické provedení knihy velmi důležité. Vyprávění patří mezi nejstarší lidské činnosti a teprve dnes pokládáme zapsané podoby lidových příběhů za pohádky vhodné pouze pro děti. Každý národ se může pochlubit svým „zlatým fondem“ legend, pověstí a pohádek. S polskou klasikou se můžeme seznámit ve dvou nových českých výběrech: *O králi Popelovi, na němž si myši pochutnaly*[12] a *O strašném drakovi pod wawelským hradem a jiné polské pohádky*[13]. Zejména obsáhlá publikace z dílny nakladatelství Argo představuje skutečně úctyhodný počín. Pověsti rozdělené podle jednotlivých polských regionů (Velkopolsko, Pomořansko a pobřeží Baltského moře, Warmia a Mazury, Mazovsko, Krakovsko a Malopolsko, oblast Tater, Dolní Slezsko a Podkrkonoší a Horní Slezsko a Těšínsko) přibližují často velmi staré příběhy vycházející ze středověkých kronik. Například legendu o Krakovi, Vandě a wawelském draku najdeme již v kronice Wincetyho Kadłubka *Historia Polonica* z 12. století. Mnohé z nich se dodnes zachovaly jen díky úsilí badatelů, kteří od 18. století shromažďovali a zapisovali lidová vyprávění.[14] Vysvětlují původ dynastických rodů, pomístních jmen, ale nevyhýbají se ani nadpřirozeným bytostem, mísí se v nich historie se smyšlenkou.

O vývoji polských legend se zmiňuje také autor doslovu Karol Daniel Kadłubiec, který doporučuje polské publikace věnované tomuto tématu: „Z nejnovějších prací jmenujme alespoň dvě. Monografii Juliana Maślanky nazvanou *Literatura a dzieje bajeczne* (Warszawa, 1990), která sleduje život mytických polských látek v literatuře, a rozpravu Jacka Banaszkiwicze *Podanie o Piaście i Popielu* (Warszawa, 1986, 2. vydání Warszawa, 2010). Autor podává nový pohled na polskou pověstovou tradici s přihlédnutím k současným antropologicko-etnologicko-sémiotickým interpretačním směrům.“[15] Existuje mnoho různých verzí těchto příběhů, proto je český výběr také autorským dílem editorky a překladatelky Doroty Müllerové, která vybrala texty a jejich polské zdroje.

Legendy a pověsti mají často historický základ nebo přinejmenším lokální vazbu na konkrétní místo, jehož příběh popisují. Pohádkové příběhy čerpají pouze z fantazie autora, ačkoli najdeme syžety

opakující se v literaturách téměř všech evropských národů. Stejně jako u nás převyprávěla některé staré lidové příběhy Božena Němcová, v Polsku je autorkou nejznámějších verzí pohádek [Maria Konopnicka](#) (1842–1910), spisovatelka, překladatelka a literární kritička, která se angažovala také v boji za ženská práva. Ve svých pohádkách se vyvarovala přílišného didaktismu, dokázala látku zpracovat poeticky, ale také se smyslem pro žert.[16]

... a za dobrodružstvím

V několika reedicích a překladech vyšla u nás kniha [Pouští a pralesem](#)[17] polského klasika dobrodružné prózy pro děti a především historického románu – Henryka Sienkiewicze (1846–1916). Dočkala se dokonce také tří komiksových zpracování[18]. Přeložena byla do více než čtyřiceti jazyků a patří tedy k populárním titulům i ve světě. Spojuje v sobě exotické reálie tajemné Afriky a hrdiny, s nimiž se malý čtenář může ztotožnit – čtrnáctiletého chlapce Staška a osmiletou Nely, děti inženýrů pracujících na stavbě Suezského průplavu, jež padnou do rukou únosců. Ačkoli se může zdát, že román z roku 1912 může trochu zastarávat, ať už svým jazykem, způsobem vyprávění nebo charaktery a jednáním hrdinů, patří nepochybně do zlatého fondu literatury pro děti a mládež podobně jako verneovky.

Zajímavou knihou, která vyšla česky v návaznosti na nové polské vydání s ilustracemi Jana Bajtlika, je [Medvěd Wojtek od Monte Cassina](#) Wiesława A. Lasockého (2016). Lasocki popisuje osudy jednoho polského oddílu na Blízkém východě, jež se ujal ztraceného medvídky. Dospělý medvěd – kromě toho, že byl maskotem jednotky – zasáhl i do bojů a svůj statečný život dožil v edinburské zoologické zahradě poté, co se polští vojáci bojující se západními jednotkami stali v komunistickém Polsku nežádoucí. Propojení válečných reálií s osudem sympatického zvířecího hrdiny v originálním grafickém provedení je příkladem stále čtivé, ač několik desítek let staré knihy. Z autorů současnějších lze poukázat na Zbigniewa Nienackého, zejména jeho knihu [Pan Auťák a templáři](#) z roku 1966, jeden z dílů série o svérázném detektivovi Tomášovi NN. Dobrodružství, tajemná atmosféra a trocha

historie – všechno spojeno v jedné knize, již můžeme vyčítat snad jen malou kritičnost vůči reáliím tehdejšího komunistického Polska, v níž se odehrává.[19] Pokud bychom hledali autora, který vypovídá o mezilidských vztazích a problémech dospívání realističtěji, nelze než zmínit Małgorzatu Musierowicz. Populární polská spisovatelka ovlivnila řadu generací svou sérií *Ježiciáda*, sledující v časosběrné perspektivě osudy jedné rodiny v poznaňské čtvrti Ježice. Rodinný život naplněný obdobím spokojenosti i krizemi přitom zachycuje od dob komunismu až po současnost.[20]

Zatímco u výše zmíněných autorů při čtení jejich děl nelze nevnímat jejich polský původ, zřejmý z řady reálií nebo jmen hlavních hrdinů, najdeme také mnoho příkladů, kdy polští spisovatelé nezpracovávají domácí látku. Nejaktuálnějším příkladem je Marcin Mortka se svým Vikingem [Tappim](#)[21] a dalšími fantasy romány. Tappi je hrdinou pro nejmenší děti, takže nečekejme žádné scény bitev nebo násilí. Navzdory svému severskému pravzoru je Tappi dobrosrdečný a doprovází ho sobík Chichotek a další sympatičtí kamarádi. Právě sci-fi a fantasy je oblastí, v níž si polští spisovatelé vydobyli světovou slávu – v prvním případě je to samozřejmě geniální Stanisław Lem, v druhém Andrzej Sapkowski nebo Andrzej Pilipiuk. Ani jednoho z těchto autorů není nutné obšírně představovat. Všichni už se ale pohybují na hranici literatury pro mládež a pro dospělé.

Komiks je (také) literatura

Komiks si teprve v nedávné době vydobyl své místo mezi „prestížními“ literárními žánry. Dnes už ~~málokdo pochybuje o tom, že ho lze v jeho nejlepších projevech vnímat jako umění a vysokou~~

literaturu, navíc literaturu pro dospělé čtenáře, protože často byl komiks vnímán jako četba pro děti a mládež. Tři polské komiksy, které v roce 2017 vydalo nakladatelství Centrala v českém překladu, dokazují, že přístup k tomuto žánru může být velmi odlišný i v případě mladších čtenářů. Nejklasičtější případem je *Včelař Ignát a poklad pralesa* Tomasze Samojlika, příběh z bělověžského pralesa, jednoho z nejcennějších ekosystémů na polském území. Na pozadí dobrodružného příběhu klade Samojlik – sám přírodovědec – obecnější otázky po vztahu člověka a přírody. Marianna Sztyma se ve své knize *Prázdnota* pouští hlouběji do zákoutí melancholie a opuštěnosti přicházející po smrti blízké bytosti. V tomto případě jí je kočka hlavní hrdinky. A titulní *Prázdnota* vede s hrdinkou dialog o vyrovnání se se smrtí. O třetím komiksu nejlépe vypovídá anotace: „*Za devatero muchomůrkami a devatero červy žili byli stále hladoví sourozenci. Na rozdíl od Jeníčka nepropadla Mařenka dětinské fascinaci červíky. A možná právě proto ukradne jednoho dne klíče, díky nimž otevře příběh, jenž nás přivede k peci, dortu a useknuté hlavě.*“ *Hladový Jeníček a nenasytná Mařenka* v nové adaptaci výtvarnice a spisovatelky Zavky není příběhem o hodných dětech a zlé ježibabě z perníkové chaloupky. Ilustrace jsou přinejmenším znepokojivé a především ony nás uvádějí do psychoticky snové atmosféry surrealistického příběhu. Všechny tři komiksy ale **výtvarně i obsahově překračují svůj žánr a výtvarně i myšlenkově kladou na mladšího čtenáře vyšší nároky, očekávají jeho aktivní přístup.**

Zapomenutí překladatelé

Velkou zásluhu na možnosti seznámit se s polskou literaturou pro děti a mládež mají – stejně jako v jiných oblastech – samozřejmě překladatelé. V letech 1945–1989 u nás vyšlo přes sto polských knih[22] pro mladší čtenáře, od básniček pro nejmenší od Jana Brzechwy a Juliana Tuwima až po klasiku – Henryka Sienkiewicze, Bolesława Pruse nebo Elizy Orzeszkowou a Marii Konopnickou. Významnou roli ve volbě polské literatury nepochybně hrál fakt, že se jednalo o „sprátelenou“ komunistickou zemi. Vycházely zde proto i publikace jako *Knihy uličníků*[23] Edmunda Niziurského, kde hlavní hrdinové pomáhají v boji s diverzantem, který se rozhodl zničit měděný důl. V devadesátých letech se počet překladů dětské literatury z polštiny výrazně snížil, dnes ale můžeme říci, že i čeští nakladatelé Polsko objevili – ať už zmíněný Host, Baobab nebo Jana Kostelecká. Překladů pro děti se také ujímá nejmladší generace překladatelů z polštiny – jako v případě vikinga Tappiho Barbora Gregorová, nominovaná za svůj překlad na Zlatou stuhu, nebo Michael Alexa. Právě překladatelé často přicházejí s návrhy zajímavých publikací v originálním jazyku a přirozeně rozšiřují naše obzory – i do sousedního, ale často vzdáleného Polska.

Závěr

Nakolik může recepci díla překladatel ovlivnit dokládá srovnání dvou překladů stejné básně Jana Brzechwy *Kaczka Dziwaczka*. První z nich patří Janu Pilařovi, dlouholetému řediteli nakladatelství Československý spisovatel, který si překlady z polštiny (zejména polské poezie) v oficiálních nakladatelstvích monopolizoval: „*V domečku blízko pramene/nelíbilo se kačeně./Protože byla popleta,/vyšla si pěšky do světa. (...) Natvrdo vejce snášela a v zrcadle se zhlížela. Aby ji všichni snadno našli,/ na šešulku si dala mašli.*“[24] Druhý pochází z nového výboru a převodu Petra Motýla: „*V levných bytech hned u řeky/bydlí kachny celé věky./Jednu z nich už řeka nudí,/pěšky chodí, v městě prudí. (...) Snášela vejce natvrdo,/ klíďo brďo, člobrdo. / V rudém číru měla mašle,/ řekla: „Na kachny se kašle!“*“[25] Oba přitom zacházejí s originálním textem volněji, v rámci zachování rýmu („*Nad rzeczka opodal krzaczka/Mieszkała kaczka-dziwaczka,/Lecz zamiast trzymać sie rzeczki/Robiła piesze wycieczki. (...) Znosiła jaja na twardo/I miała czubek z kokardą./A przy tym, na przekór kaczkom,/Czesła się wykałaczka.*“[26]). První a tradičnější překlad sleduje jazyk originálu, druhý směřuje k jeho aktualizaci a přiblížení dnešnímu čtenáři. Otázkou pak ovšem zůstává, nakolik je aktualizace vycházející vstříc rodičům – spíše než dětem, které ve věku vhodném pro čtení podobných básniček ještě nejspíše nebudou rozumět slovu „pankačka“ nebo „prudí“. Na druhou

stranu překladatel sleduje trend, který se v dětské literatuře objevuje už delší dobu – **přiblížení jazykem i tématy světu dospělých.**

Zdroje

- [1] Tuwim, Julian: *Lokomotiva: Pro nejmenší*. Přel. Jan Pilař. Praha 1962.
Více také viz Zakopalová, Lucie: *Lokomotiva 70-71*
- [2] Brzechwa, Jan: *Jehla s nitkou tancovala*. Přel. Jan Pilař. Praha 1948.
- [3] Brzechwa, Jan: *Popletená kačena*. Přel. Jan Pilař. Praha 1948.
- [4] Małgorzata Cackowska, Anita Wincencjusz-Patyna: *Look! Polish Picture-book*, 2016. Grafický návrh Gražka Lange.
- [5] Česky vyšla její ukolébavka *Raz, dva, tři, čtyři* v rámci projektu nakladatelství Baobab 12 *ukolébavek* v roce 2016 v překladu Jana Machonina.
- [6] Česky vydalo nakladatelství Host v roce 2016, překlad Anna Halfarová.
- [7] Albatros 2017.
- [8] D.O.M.E.K. (2014, překlad Pavel Peč a Magdalena Zuraw-Peč), D.E.S.I.G.N (2015, autorka Ewa Solarzová, překlad Ondřej Blábolil), Z.A.H.R.A.D.A. (2016, autorka Ewa Kolaczyńska, ilustrace Adam Wójcicki, překlad Ondřej Blábolil) – nakladatelství Jana Kostelecká.
- [9] Host 2017, překlad Michael Alexa.
- [10] Baobab 2017, překlad Lucie Zakopalová.
- [11] Aleksandra Cieślak se zúčastnila festivalu malých nakladatelů Tabook v roce 2017, kde prezentovala český překlad své knihy.
- [12] *O králi Popelovi, na němž si myši pochutnaly. Polské pověsti a legendy*. Redakce a překlad Dorota Müllerová. Argo, Praha 2011.
- [13] Převyprávěl Petr Motýl. Barrister & Principal, Praha 2011.
- [14] Více viz Kadłubiec, Karol Daniel: *O souvislosti mezi dějinami a pověstmi, polskými zvláště*. In: *O králi Popelovi, na němž si myši pochutnaly. Polské pověsti a legendy*. Redakce a překlad Dorota Müllerová. Argo, Praha 2011, s. 219-224.
- [15] Ibidem, s. 224.
- [16] Česky vyšlo vyprávění *O trpasličích a Maryšce* (1955) a *O modrém zlatu* (1963). Další významnou autorkou pohádek inspirovaných polským folklórem je Janina Porazińska (1888–1971), česky se můžeme seznámit s výběrem *Za lesy a za horami* (1954, 1956 a 1966).
- [17] Více viz Ruczaj, Maciej: *Pouští a pralesem*. In: *2 x 101 knih pro děti a mládež*. s. 254-255.
- [18] Kořínek, Pavel: *Patero českých komiksových „Sienkiewiczů“*. In: *Katalog komiksové soutěže Henryk v bublinách*. Polský institut v Praze a MAKE*detail, Praha 2015.
- [19] Více viz Ruczaj, Maciej: *Pouští a pralesem*. In: *2 x 101 knih pro děti a mládež*. s. 314-315.
- [20] Více viz Ibidem 344-345. Helena Stachová přeložila díl *O kolečko víc* v roce 1982.
- [21] Sérii vydává nakladatelství Host.
- [22] Zdroj: *Polská literatura v českých překladech 1945–1972. Literatura pro děti a mládež*. Praha 1974.; Databáze Obce překladatelů.
<http://databaze.obceprekladatelů.cz/databaze/ZZPREKLADY/totalpolstina.htm> [dostupné online: 22.11.2017]
- [23] Praha 1957
- [24] *Popletená kačena*. In: Brzechwa, Jan: *Ptačí klepy*, Praha 1986, překlad Jan Pilař, s. 30.
- [25] *Kachnička-pankačka*. In: Brzechwa, Jan: *ZOO a jiné básně pro děti*, Brno 2010, překlad Petr Motýl, s. 22.
- [26] Brzechwa, Jan: *Kaczka Dziwaczka*. Skrzat 2014.

Citace

ZAKOPALOVÁ, Lucie. Polská literatura pro děti a mládež aneb Inspirujme se u našich sousedů. *Impulsy: Inspirace, náměty a trendy dětského čtenářství* [online]. roč. 4, č. 1/2018 [cit. 2018-03-07].

Dostupný z WWW: impulsy.kjm.cz/impulsy-clanek/polska-literatura-deti-a-mladez.
ISSN 2336-727X.